

Piotr Łozowski

Instytut Historii i Nauk Politycznych, Uniwersytet w Białymstoku

Aktywność gospodarcza kobiet w Starej i Nowej Warszawie w 1. poł. XV wieku*

Zainteresowanie dziejami kobiet jest obecne w polskiej mediewistyce już od kilku dekad. Niemniej jednak rodzimi badacze¹ niewiele miejsca poświę-

* Przygotowanie części przedstawionych badań było możliwe dzięki finansowaniu uzyskanemu w ramach programu Narodowego Centrum Nauki w konkursie Preludium 11 (projekt pt. „Rynek nieruchomości Starej i Nowej Warszawy w okresie późnego średniowiecza” — nr 2016/21/N/HS3/03177).

¹ Należy wymienić prace: U. Sowina: *Kobieta w przestrzeni miejskiej w Polsce późnego średniowiecza i początków nowożytności. Niektóre problemy badawcze*. W: *Przełomy w historii. XVI Powszechny Zjazd Historyków Polskich, Wrocław, 15—18 września 1999 r. Pamiętniki*. T. 3. Cz. 4. Toruń 2001, s. 263—276; H. Samsonowicz: *Kobiety w miastach późnego średniowiecza*. W: *Polska w świecie. Szkice z dziejów kultury polskiej*. Red. J. Dowiat. Warszawa 1972, s. 159—168; A. Pobóg-Lenartowicz, O.M. Przybyłowicz: *Refleksje nad badaniami na temat kobiet w średniowiecznej Polsce*. W: *Dzieje kobiet w Polsce. Dyskusja wokół przyszłej syntezy*. Red. K.A. Makowski. Poznań 2014, s. 29—52; A. Bartoszewicz: *Kobieta w małym mieście późnego średniowiecza (w świetle ksiąg miejskich Sieradza, Szadka, Warty i Łodzi)*. „Rocznik Łódzki” 1996, T. 43, s. 37—52; Taż: *Kobieta w mieście polskim późnego średniowiecza*. W: *Gospodarka, społeczeństwo, kultura. Studia ofiarowane pani profesor Marii Boguckiej*. Red. A. Karpiński, E. Opaliński, T. Wiślicz. Warszawa 2010, s. 171—182; M. Koczerska: *Geneza, znaczenie i program dalszych badań nad kobietą i rodziną w średniowieczu i nowożytności*. W: *Kobieta i rodzina w średniowieczu i na progu czasów nowożytnych*. Red. Z.H. Nowak, A. Radziwiński. Toruń 1998, s. 7—17; B. Leśniński: *Stanowisko kobiety w polskim prawie ziemskim do połowy XV wieku*. Wrocław 1956; J. Gilewska-Dubis: *Kobieta w średniowiecznej Polsce w historiografii polskiej od połowy XIX do przełomu XX i XXI wieku. Zarys problematyki*. W: *Oczekiwanie kobiet i wobec kobiet. Stereotypy i wzorce kobiecości w kulturze europejskiej i amerykańskiej*. Red. B. Płonka-Syroka, J. Radziszewska, A. Szlagowska. Warszawa 2007, s. 205—250; A. Szymczakowa: *Pozycja kobiety w średniowiecznej Polsce*. W: *Kobiety o kobietach. Studia i szkice. Średniowiecze i czasy nowożytne*. Red. W. Zawitkowska. Rzeszów 2010, s. 11—30. Znacznie

cili próbom głębszego wnikięcia w formy i skalę aktywności gospodarczej kobiet, najczęściej ograniczając się do przedstawienia krótkiego szkicu (bez odwołania się do nawet prostych metod statystycznych) kierunków działań podejmowanych przez mieszkanki miast i wsi². Wyjątek stanowi książka Cezarego Kardasza o rynkach kredytowych miast hanzeatyckich, gdzie autor zaprezentował szereg szczegółowych obliczeń poświęconych udziałowi kobiet w ruchu pożyczkowym, co stwarza niezwykle dogodne (i w zasadzie jedyne) pole komparatystyczne o charakterze ekonomicznym³. Pewne podstawowe szacunki udziału kobiet w zarejestrowanym życiu społeczno-gospodarczym miast przedstawili Agnieszka Bartoszewicz⁴ i Henryk Samsonowicz⁵. Słuszne i celne podsumowanie obecnego stanu badań nad kobietami w Polsce średnio-

bardziej szczegółowe i zaawansowane studia powstały w kręgu historyków zachodnioeuropejskich i amerykańskich, m.in.: J.C. William: *Women and Credit in the Middle Ages: Problems and Directions*. "Journal of European Economic History" 1988, no 1 (17), s. 33—62; K. Horneyman, J. Goodman: *Women's Work, Gender Conflict, and Labour Markets in Europe, 1500—1800*. "The Economic History Review" 1991, no 4 (44), s. 608—628; G. Jacobsen: *Women's Work and Women's Role: Ideology and Reality in Danish Urban Society, 1300—1500*. "Scandinavian Economic History Review" 1983, no 1 (31), s. 3—20; *Women and Wealth in Late Medieval Europe*. Ed. T. Earenfight. New York 2010; J.L. van Zanden, J. Zuijderduij, T. de Moor: *Small is Beautiful: the Efficiency of Credit Markets in the Late Medieval Holland*. "European Review of Economic History" 2012, Vol. 16, s. 3—22; M. Rubin: *A Decade of Studying Medieval Women 1987—1997*. "History Workshop Journal" 1998, no 46, s. 213—239; M.C. Howell: *The Marriage Exchange: Property, Social Place, and Gender in Cities of Low Countries, 1300—1550*. Chicago 1998; M. Pelter-Cosman: *Women at Work in Medieval Europe*. New York 2000; M. Weisner: *Working Women in Renaissance Germany*. New Brunswick 1986 oraz szczególnie: S. Hutton: *Women and Economic Activities in Late Medieval Ghent*. New York 2011 i B.A. Hanawalt: *The Wealth of Wives. Women, Law, and Economy in Late Medieval London*. New York 2007, gdzie znajdują się szerokie zestawienia bibliograficzne.

² Rozważania nad obecnym dorobkiem polskich mediewistów dotyczącym historii kobiet zostały niedawno przedstawione w innym miejscu — P. Łozowski: *Stan badań nad kobietami w miastach późnośredniowiecznych na ziemiach polskich*. „Przeszłość Demograficzna Polski” 2015, nr 1 (37), s. 71—91.

³ C. Kardasz: *Rynek kredytu pieniężnego w miastach południowego pobrzeża Bałtyku w późnym średniowieczu (Greifswald, Gdańsk, Elbląg, Toruń, Rewel)*. Toruń 2013, szczególnie s. 99—104, 129—132, 141—143, 155—159, 169—171, 181—185, 264, 271, 277, 282, 287, 294; pewne informacje o aktywności kredytowej kobiet odnajdujemy także w: A. Rutkowski: *Kredyt żydowski na rynku lokalnym Warszawy w pierwszej połowie XV wieku*. Prz. Hist. 1979, nr 2 (70), s. 267—284; M. Goliński: *Kobiety w lombardzie (na przykładzie Wrocławia w poł. XV w.)*. W: *Miasto czyni wolnym: 790 lat lokacji Opola (ok. 1217—2007)*. Red. A. Pobóg-Lenartowicz. Opole 2008, s. 53—58; krótki szkic oparty na wybranych przykładach aktywnych gospodarczo mieszczanek przedstawiła M. Bogucka: *Women and Credit Operations in Polish Towns in Early Modern Times (XVIth—XVIIth Centuries)*. "Journal of European Economic History" 2003, no 3 (32), s. 477—486.

⁴ A. Bartoszewicz: *Kobieta w małym mieście...*, s. 39.

⁵ H. Samsonowicz: *Kobiety...*, s. 165—166.

wiecznej zaprezentowały niedawno Anna Pobóg-Lenartowicz i Olga M. Przybyłowicz, pisząc, że „nakreślony obraz wskazuje, że w epoce średniowiecza w odniesieniu do roli, pozycji, znaczenia kobiet w życiu społeczeństwa jest więcej białych plam niż tematów rozpoznanych. Taki stan rzeczy wynika przede wszystkim z pomijania tej tematyki przez badaczy, nie zaś deficytu źródeł czy problemów metodologicznych”⁶.

Należy zaznaczyć, że zarówno w przypadku miast, jak i wsi zachowała się pokaźna baza źródłowa w postaci ksiąg sądowych, które oferują badaczom materiał liczący dziesiątki, setki, a czasem i tysiące faktów dotyczących poczynąń kobiet w rozmaitych sferach życia społecznego, a szczególnie gospodarczego⁷. Wśród kilku typów spraw obecnych w aktach miejskich najbardziej przydatne w analizach aktywności ekonomicznej są — bezpośrednio związane z działaniami *stricto* rynkowymi — umowy kredytowe i transakcje kupna-sprzedaży nieruchomości. Warto podkreślić, że ruch pożyczkowy i handel dobrami nieruchomymi uważane są za najbardziej miarodajne i najlepiej uchwytnie wskaźniki sytuacji gospodarczej w mieście⁸, dlatego też będą one stanowić główny cel i trzon niniejszych rozważań. Zasięg terytorialno-chronologiczny obserwacji obejmie Starą i Nową Warszawę w 1. poł. XV stulecia. Oba ośrodki tworzyły miasto podwójne⁹, przy jednoczesnym zachowaniu odrębności administracyjno-sądowej i finansowej. Niemniej jednak między Starym i Nowym Miastem zachodziły znaczące różnice dotyczące wielkości ośrodka, możliwości jego mieszkańców i zasięgu kontaktów społeczno-gospodarczych. W dotychczasowej literaturze varsavianistycznej przyjmuje się szacunkowe zaludnienie w XV wieku na poziomie 2400—3000 mieszkańców w Starej i 500—1000 w Nowej Warszawie¹⁰. Natomiast zróżnicowanie gospodarcze wyrażała m.in. skala zapotrzebowania na gotówkę i możliwości inwestycyjne mieszczan na rynkach kredytowym i nieruchomości — podczas gdy *cives* staromiejscy rocznie zawierali średnio 18 umów kredytowych¹¹ i 5 dotyczą-

⁶ A. Pobóg-Lenartowicz, O.M. Przybyłowicz: *Refleksje...*, s. 52.

⁷ Przykłady skali dostępnych w księgach sądowych wzmianek o kobietach *vide* P. Łozowski: *Stan badań...*, wykresy 1—4, tab. 2.

⁸ K. Mikulski: *Przestrzeń i społeczeństwo Torunia od końca XIV do początku XVIII wieku*. Toruń 1999, s. 70—76; R. Czaja, C. Kardasz: *Obrót nieruchomościami i kupno renty w miastach pruskich w XIV—XV w.* W: *Obrót nieruchomościami na ziemiach polskich od średniowiecza do XXI wieku*. Red. F. Kusiak. Poznań 2008, s. 45—47, 50.

⁹ M. Słoń: *Miasta podwójne i wielokrotne w średniowiecznej Europie*. Wrocław 2010, s. 324—326.

¹⁰ E. Koczorowska-Pielińska: *Liczebność i specjalizacja rzemiosła w Starej i Nowej Warszawie w latach 1417—1526*. „Rocznik Warszawski” 1972, T. 11, s. 8; dynamiczny rozwój Warszawy spowodował, że pod koniec XVI w. liczba mieszkańców podwoiła się, osiągając ok. 6500 osób, por. W. Szaniawska: *Mieszkańcy Warszawy w latach 1525—1665*. „Rocznik Warszawski” 1966, T. 7, s. 121—122.

¹¹ P. Łozowski: *Struktura rynku kredytowego Starej Warszawy w pierwszej połowie XV stulecia*. „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” (dalej: RDSG) 2016, T. 76, s. 175.

cych obrotu dobrami nieruchomymi¹², to mieszczanie Nowego Miasta rejestrowali w księgach zaledwie 4 sprawy pożyczkowe i 2 obejmujące handel posesjami¹³. Poważne dysproporcje dostrzeżono także w ogólnej wartości rynków oraz przeciętnej wysokości transakcji. Obrót kredytowy *civitas Antiquae Varsoviae* dwudziestoczekrotnie przewyższał skalę ruchu pożyczkowego w Nowej Warszawie, w przypadku zaś mediany umów zachodziła dwukrotna różnica. Ogółem do akt staromiejskich w badanym ćwierćwieczu wpisano blisko czterokrotnie więcej spraw sądowych. Porównanie poziomów aktywności gospodarczej *cives* staro- i nowomiejskich stwarza niezwykle dogodne pole dla wszelkich komparatystycznych ujęć różnic zachodzących w rozwoju ekonomicznym miast podwójnych i wielokrotnych.

Analiza skali i kierunków działań gospodarczych podejmowanych przez mieszczki Starej Warszawy została przeprowadzona z wykorzystaniem najstarszej księgi ławniczej z lat 1427—1453¹⁴ oraz fragmentów akt rady¹⁵, gdzie łącznie wydzielono grupę 408 zapisów z udziałem kobiet. W przypadku Nowej Warszawy dysponujemy dla okresu 1. poł. XV wieku¹⁶ jedną księgą ławniczą¹⁷, oferującą 62 analogiczne sprawy. W sumie w źródłach obu miast pojawiło się 416 kobiet, z czego zdecydowana większość (87%) w *civitas Antiquae Varsoviae*. Wydaje się, że wytłumaczenie dostrzeżonej bardzo wyraźnej różnicy w liczbie zapisów może być związane z wielkością ośrodków (w tym też liczbą mieszczanek) oraz powszechnością świadomości i zwyczaju uwierzytelniania sądowego rozmaitych działań gospodarczych przez mieszkańców Starego i Nowego Miasta.

Aktywność mieszkanki Starej Warszawy możemy podzielić na dwa etapy (wykres 1). Pierwszy, obejmujący lata 1427—1444, charakteryzował się pewną równomiernością i stabilnością (średnio 11 zapisów rocznie). Widoczną zmianę przyniosły lata następne, kiedy to mieszczki znacznie częściej uwierzytelniały swoje działania przed sądami miejskimi. Skala wzrostu była ponaddwukrotna — przeciętnie notowano 24 wpisy w ciągu roku. Wydaje się to wyraźnie korespondować z dostrzeganym w latach 40. zwiększeniem aktywności war-

¹² P. Łozowski: *Rynek nieruchomości w Starej Warszawie w latach 1427—1453*. „Klio” 2017, T. 39, nr 4, s. 51.

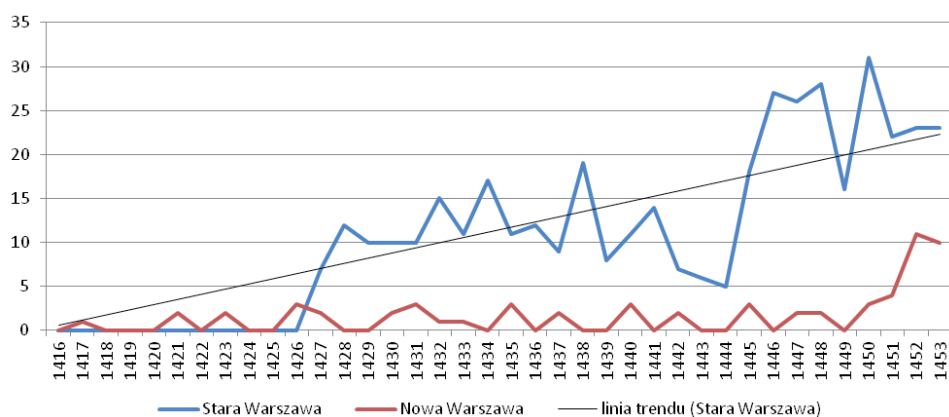
¹³ Obliczenia własne na podstawie: *Księga ławnicza miasta Nowej Warszawy*. T. 1: (1416—1485). Wyd. A. Wolff. Warszawa 1960 (dalej: KŁMNW).

¹⁴ *Księgi ławnicze miasta Starej Warszawy z XV w.* T. 1: *Księga nr 525 z lat 1427—1453*. Wyd. S. Ehrenkreutz. Warszawa 1916 (dalej: KŁMSW). Uwzględniono także początek księgi ławniczej z lat 1453—1472 — AGAD, SW 527.

¹⁵ *Księga radziecka miasta Starej Warszawy*. T. 1: (1447—1527). Wyd. A. Wolff. Wrocław—Warszawa—Kraków 1963 (dalej: KRMSW).

¹⁶ Rozwinięcie badań nad aktywnością ekonomiczną kobiet ze Starej i z Nowej Warszawy w okresie 2. poł. XV i początków XVI w. zostało przedstawione w przygotowanej przeze mnie w Instytucie Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku pracy doktorskiej pt. „Rodzina w przestrzeni gospodarczej Starej i Nowej Warszawy w XV i początkach XVI wieku”.

¹⁷ KŁMNW.

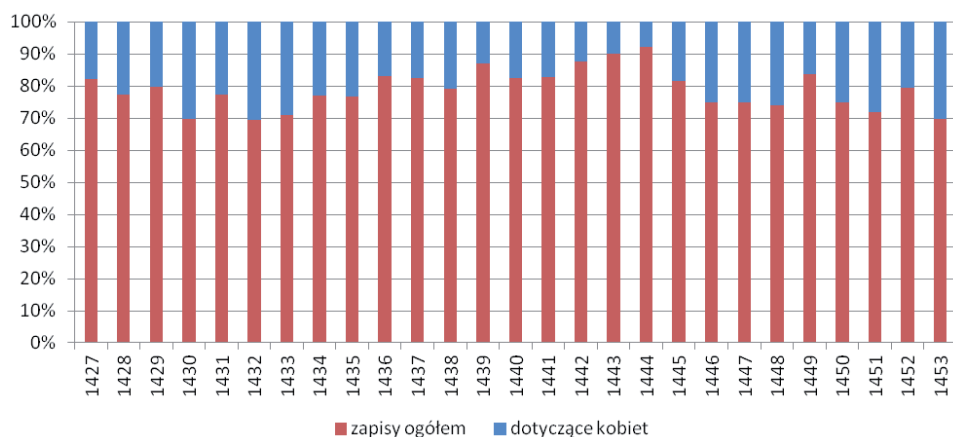


Wykres 1. Liczba zapisów z udziałem kobiet w Starej i Nowej Warszawie w latach 1427–1453

Źródło: KLMSW; KRMSW; AGAD, SW 527; KLMNW.

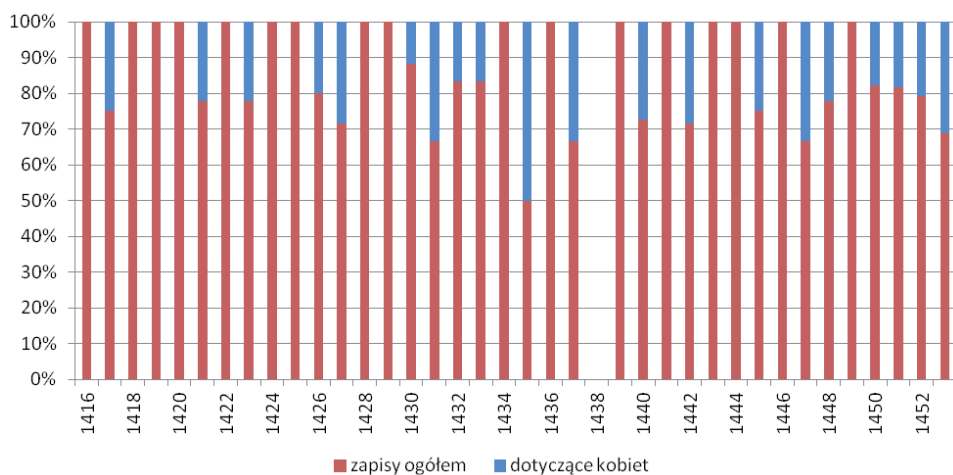
szawian, wyrażającym się nie tylko wzrostem ogólnej liczby zapisów, lecz także i wzmożonym ruchem kredytowym¹⁸ czy też obrotem nieruchomości¹⁹. Zgoła odmienna sytuacja panowała w Nowej Warszawie, gdzie kobiety dopiero od lat 50. nieco częściej pojawiały się przed ławnikami, wcześniej były to przypadki raczej jednostkowe. Skalę różnic aktywności mieszczanek w obydwu ośrodkach wyraża chociażby średnia roczna liczba zapisów, wynosząca 15 w Starym i 2 w Nowym Mieście. Pomimo zmian dynamiki wpisów możemy zauważyć pewną systematyczność w korzystaniu z usług kancelarii (wykresy 2 i 3). W Starej Warszawie udział spraw dotyczących kobiet rzadko kiedy spadał poniżej 20% w ciągu roku, co świadczy o stałym uczestnictwie mieszczanek w rozmaitych formach działań poświadczanych w obecności urzędników ławy i rady. Zbliżone zjawisko dostrzegamy również w materiale dostępnym w aktach nowomiejskich, jednakże charakteryzowało się ono istnieniem lat, kiedy kobiety w ogóle nie pojawiały się przed ławnikami. W sumie średnia dla badanego okresu wyniosła kolejno 27% i 21% w przypadku Starej i Nowej Warszawy. Podobne wyniki otrzymała Agnieszka Bartoszewicz, analizując piętnastowieczne księgi Sieradza (15%), Szadka (13%), Warty (14%) i Łodzi (20%)²⁰. Natomiast według obliczeń Henryka Samsonowicza mieszczki stanowiły 20% osób stających przed krakowską radą miejską w 1515 roku²¹.

¹⁸ P. Łozowski: *Struktura...*, wykres 1, s. 176.¹⁹ P. Łozowski: *Rynek...*, wykres 1, s. 53.²⁰ A. Bartoszewicz: *Kobieta w małym mieście...*, s. 39.²¹ H. Samsonowicz: *Kobiety...*, s. 165–166.



Wykres 2. Proporcja corocznego udziału zapisów dotyczących kobiet w stosunku do ogółu spraw sądowych zanotowanych w Starej Warszawie w latach 1427—1453

Źródło: KLMSW; KRMSW; AGAD, SW 527.



Wykres 3. Proporcja corocznego udziału zapisów dotyczących kobiet w stosunku do ogółu spraw sądowych zanotowanych w Nowej Warszawie w latach 1416—1453

Źródło: KLMNW.

Tabela 1

Częstotliwość aktywności kobiet w Starej Warszawie w latach 1427—1453

Krotność występowania	Liczba kobiet	w %	Odstęp między wystąpieniami (lata)	Długość występowania (lata)	Wartość (grosze)	w %	Mediana	Średnia
1	314	87,2	—	—	163 154	66,3	360	1 150
2	26	7,2	2,1	4,3	15 178	6,2	180	460
3	11	3,1	1,9	5,9	21 669	8,8	411	1 075
4	3	0,8	3,3	13,0	2 668	1,1	150	222
5	3	0,8	1,4	7,0	4 811	2,0	240	437
8	1	0,3	1,3	10,0	6 239	2,5	300	693
14	1	0,3	0,9	13,0	11 331	4,5	920	1 618
17	1	0,3	0,8	14,0	21 237	8,6	1 260	1 831
Razem	360	100	2,1	6,3	246 221	100,0	240	1 001

Źródło: KLMSW; KRMSW; AGAD, SW 527.

Tabela 2

Częstotliwość aktywności kobiet w Nowej Warszawie w latach 1416—1453

Krotność występowania	Liczba kobiet	w %	Odstęp między wystąpieniami (lata)	Długość występowania (lata)	Wartość (grosze)	w %	Mediana	Średnia
1	50	89,3	—	—	10 754	87,8	100	448
2	6	10,7	0,7	1,3	1 488	12,2	180	231
Razem	56	100,0	0,7	1,3	12 242	100,0	150	395

Źródło: KL MNW.

Jak wskazują dane zaprezentowane w tabelach 1 i 2, wspólny element zarejestrowany w obu ośrodkach stanowiła jednokrotna obecność w księgach sądowych zdecydowanej większości kobiet (ok. 90%). Analogiczną sytuację zaobserwowano w przypadku warszawskich rzemieślników i kupców²². Grupa wszystkich osób występujących jednorazowo przeważała także na rynku kredytowym²³ i nieruchomości²⁴ w Starej Warszawie oraz na hanzeatyckich rynkach rentowych²⁵. Zanotowane zjawisko może świadczyć z jednej strony o marginalnej wśród kobiet roli zwyczaju uwierzytelniania swoich działań (zwykle raz w życiu), z drugiej zaś — nieco paradoksalnie — o szerokim społecznym zasięgu słowa pisanego. Wiąże się to z faktem, że krąg mieszczanek pojawiających się w kancelarii kilkakrotnie wynosił ok. 10% i dotyczył wąskiego grona żon bądź wdów z zamożnych rodzin kupieckich²⁶, z kolei pozostawionych

²² P. Łozowski: *Aktywność gospodarcza kupców i rzemieślników w Starej Warszawie pierwszej połowy XV stulecia*. „Almanach Warszawy” 2015, T. 8, s. 15.

²³ P. Łozowski: *Struktura...*, s. 171.

²⁴ P. Łozowski: *Rynek...*, s. 69.

²⁵ C. Kardasz: *Rynek kredytu...*, s. 93, 114, 123, 137, 149, 164, 176.

²⁶ Np. obecnych przynajmniej ośmiokrotnie Elżbiety Stefanowej, Małgorzaty Nerki, żony Mikołaja Nerki, czy też Małgorzaty *uxor* Macieja, hafciarza.

stała, najliczniejsza część kobiet występowała tylko jednokrotnie. Okres wi-
docznej aktywności mieszanek Starej Warszawy kształtował się na poziomie
przeciętnie ponad 6 lat²⁷, przy czym wartość ta wzrastała w przypadku patry-
cjuszek do nawet kilkunastu lat. Warto też zwrócić uwagę na brak przedsta-
wicieli zamożniejszych rodzin nowomiejskich, gdzie zaledwie 6 kobiet było
dwukrotnie stroną we wpisanej w księgę transakcji. Fakt ten — niewątpliwie
wynikający z rozmiaru i charakterystyki życia społeczno-gospodarczego No-
wej Warszawy — można odczytać jako świadectwo niewielkiej liczebności
elit oraz mniejszej samodzielności działań podejmowanych przez mieszcanki
należące do najbogatszej warstwy społecznej.

Z przedstawionych tabel wyłania się także pewien rys gospodarczy, nie-
co dokładniej przybliżający charakter działań ekonomicznych podejmowanych
przez kobiety ze Starego i z Nowego Miasta. Pierwsza obserwacja dotyczy
ogromnej, bo aż dwudziestokrotnej (!), różnicy w obrotach zanotowanych
w obu ośrodkach — wartość transakcji z udziałem mieszanek Nowej War-
szawy stanowiła zaledwie 5% sumy zarejestrowanej w aktach staromiejskich.
Dysproporcja ta wynikała przede wszystkim z odmiennych wielkości i pozio-
mu zamożności obu miejscowości, jednakże jej skala w sposób bezpośredni
i uchwytny obrazuje, jak znaczące różnice występowały między miastami.
Warto również podkreślić, że rozbieżności te wydają się mniejsze w momen-
cie, gdy porównamy wysokość kwot, jakimi posługiwały się mieszcanki. Me-
diana wartości kontraktów zawieranych w Starej Warszawie wyniosła 4 kopy,
w Nowej Warszawie było to 2,5²⁸. Największymi — dochodzącymi do kilku-
nastu kop groszy — sumami operowały staromiejskie patrycjuszki, zdaje się
jednak, że między przeciętnymi mieszkankami Starego i Nowego Miasta nie
zachodziły już tak zawrotne rozbieżności w poziomie materialnym.

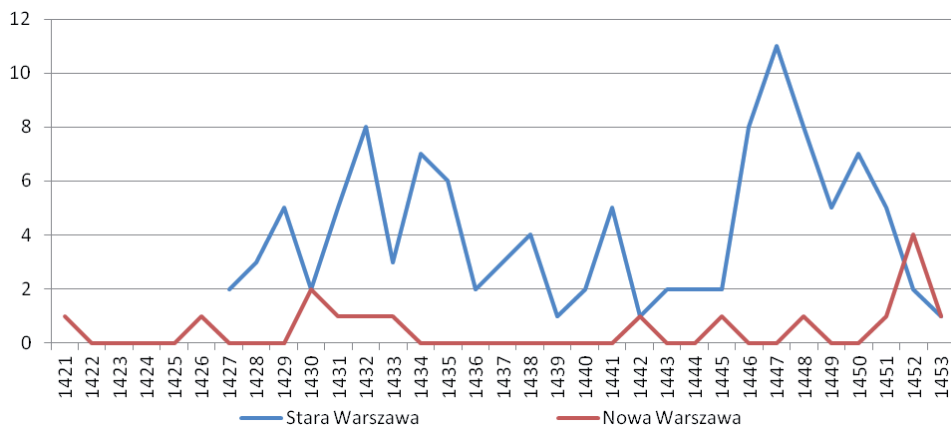
Ważne miejsce w aktywności gospodarczej warszawianek zajmowała sfe-
ra kredytowa. Analiza funkcjonowania kobiet w ruchu pożyczkowym pozwoli
przyjrzeć się charakterowi ich działalności, określić poziom zapotrzebowania
na gotówkę i możliwości finansowe związane z inwestowaniem w rynek.
Kredyt (szczególnie w postaci niewielkich sum) był także jednym z obszarów,
w którym kobiety mogły działać najbardziej samodzielnie, nie będąc tak ściśle
ograniczanyymi przez reguły prawa chełmińskiego, upoważniającego męża do
wyłączonego dysponowania całym majątkiem²⁹. Należy również zaznaczyć, że
między Starą Warszawą a ośrodkami hanzeatyckimi zachodziła istotna róż-

²⁷ Podobną wartość otrzymano przy obserwacji długości okresu aktywności warszaw-
skich rzemieślników, por. P. Łozowski: *Aktywność...*, tab. 3.

²⁸ Według średniej arytmetycznej przeciętna transakcja zawierana w Starej i Nowej War-
szawie wynosiła kolejno 16,7 i 6,6 kopy groszy.

²⁹ M. Sędek: *Czy uprawnienia majątkowe kobiet w Starej Warszawie odpowiadały zasa-
dom prawa chełmińskiego*. W: *Warszawa średniowieczna*. Red. A. Gieysztor. Z. 1. Warszawa
1972, s. 139.

nica w rodzaju rynku pożyczkowego, która jednocześnie znacząco wpływała na poziom zainteresowania taką formą obrotu gotówkowego. W księgach miast Hanzy obserwujemy dominację pożyczek o charakterze rent, na rynku warszawskim zaś były to proste zobowiązania do zapłaty określonej kwoty w wyznaczonym terminie. Warto podkreślić, że renty postrzegano jako sposób na zapewnienie sobie stałych, okresowych dochodów przez okres kilku lub kilkunastu lat, a więc stanowiły one korzystną długoterminową lokatę gotówki³⁰. Takiego charakteru nie miały natomiast przeważające w Starej Warszawie pożyczki krótkoterminowe³¹, służące raczej zabezpieczeniu doraźnych potrzeb finansowych. Warto także mieć na uwadze ograniczenia źródłowe w postaci braku uwierzytelniania umów najmniejszych, kilkugroszowych, które mogły stanowić istotny element codziennego życia gospodarczego drobnych kramarek i przekupek. To zjawisko dotyczy nie tylko aktywności kobiet, ale też i niestety całego rynku pożyczkowego.



Wykres 4. Liczba zapisów kredytowych z udziałem kobiet w Starej i Nowej Warszawie w latach 1427—1453

Źródło: KLMSW; KRMSW; AGAD, SW 527; KLMNW.

Dynamika działalności kredytowej mieszkanek Starej Warszawy (wykres 4) pozostawała na stosunkowo niskim poziomie przeciętnie 4 umów rocznie — średnia ogólnomiejska wyniosła w tym okresie 18 transakcji³². W przypadku Nowego Miasta było to zaledwie 0,5 umowy wobec 3 zawieranych w ciągu roku przez wszystkich uczestników rynku³³. Nie dostrzegamy

³⁰ Mimo niewątpliwych zalet materiału zawartego w księgach ośrodków hanzeatyckich jego istotnym ograniczeniem jest — zawężający tło społeczne — brak informacji o umowach opiewających na niewielkie wartości.

³¹ Przeciętnie trwające 7 miesięcy, por. P. Łozowski: *Struktura...*, s. 184.

³² Tamże, tab. 1.

³³ Obliczenia własne na podstawie KLMNW.

również znaczącej tendencji wzrostowej w badanym okresie, możemy wręcz mówić o przypadającym na lata 1436—1445 mniejszym zainteresowaniu potrzebą uwierzytelniania kredytu.

Analiza struktury udziału kobiet w życiu kredytowym obu ośrodków (tabela 3) wskazuje na istnienie pewnej prawidłowości wyrażającej się — szczególnie w Starej Warszawie — znacznie częstszym uczestnictwem po stronie dłużników (28%) niżli wierzycieli (11%). Można przypuszczać, że zjawisko to było związane przede wszystkim z trudnym położeniem materialnym mieszczanek nieposiadających wystarczających nadwyżek gotówki. Grupa dysponująca kapitałem umożliwiającym udzielenie kredytu liczyła 30 kobiet — dłużniczek odnotowano dwukrotnie więcej: aż 64. Odwrotna sytuacja zaistniała w miastach południowego pobrzeża Bałtyku, lecz wynikała ona ze wspomnianego wcześniej odmiennego charakteru dostępnych danych oraz innej struktury rynków. Istotne różnice zachodziły w przeciętnej wartości umów — w *civitas Antiquae Varsoviae* notujemy średnio 6,4 kopy groszy po stronie dłużniczek i 3,8 kopy wśród wierzycielek, a więc przynajmniej kilkukrotnie mniej niż w miastach Hanzy. Jeszcze większe rozbieżności występowały między Nową Warszawą a pozostałymi ośrodkami — zbliżony poziom wartości transakcji obserwujemy jedynie w Nowym Elblągu. Zawarte w tabeli 3 dane mogą również zostać wykorzystane jako jeden z elementów składowych prób określania rozbieżności w poziomie zamożności między mieszkankami miast podwójnych, takich jak Warszawa, Toruń i Elbląg. Jeśli posłużylibyśmy się wartością kontraktu dłużnego, wyniki byłyby następujące: największe, bo ok. czterokrotne, dysproporcje pomiędzy Starym a Nowym Miastem zachodziłyby w Warszawie i Elblągu, natomiast w Toruniu oscyływałyby blisko dwóch. Niemniej jednak, aby uzyskać pełniejszy obraz, niezbędne są pogłębione studia nad całością rynków kredytowych, obrotem nieruchomościami i handlem towarowym, które to mogą dostarczyć jeszcze dokładniejszych danych.

Tabela 3

Aktywność kredytowa kobiet w miastach w okresie późnego średniowiecza

Ośrodek	Udział w rynku (w %)		Ogólny udział w rynku kredytowym (w %)	Średnia wartość umowy (w kopach groszy)	
	wierzycielki	dłużniczki		wierzycielki	dłużniczki
Stara Warszawa	11,2	28,4	20,3	3,8	6,4
Nowa Warszawa	5,3	6,7	13,0	2,6	1,8
Greifswald	8,9	5,3	14,3	8,6	7,6
Stare Miasto Elbląg	11,8	4,9	17,0	14,9	12,4
Nowe Miasto Elbląg	2,9	0,7	3,7	2,7	3,1
Stare Miasto Toruń	6,0	8,6	14,7	33,0	22,5
Nowe Miasto Toruń	8,0	6,0	14,2	13,8	12,5
Rewel	6,0	7,0	13,0	24,6	14,7

Źródło: KŁMSW; KRMSW; AGAD, SW 527; KŁMNW; C. Kardasz: *Rynek kredytu...*, s. 101, 130, 142, 156, 170, 183.

Przedstawione w tabeli 3 informacje ze względów porównawczych zostały oparte na zastosowanym przez Cezarego Kardasza wskaźniku średniej arytmetycznej. Jeśli wykorzystalibyśmy medianę, obliczenia kształtowałyby się na nieco niższym poziomie: przeciętna umowa dłużna zawarta przez mieszczanki Starej i Nowej Warszawy wyniosłaby następująco: 2 i 1,5 kopy, więc różnica oscylowałaby w granicach 30 groszy. Otrzymany wynik po raz kolejny wskazywałby na niewielkie zróżnicowanie w możliwościach i potrzebach finansowych większej części mieszanek obu Warszaw. Mediana ogólnomiejska w tym okresie prezentowała się na poziomie 3,3 kopy w Starym³⁴ i 1,7 w Nowym Mieście³⁵, zatem wartość zawieranych przez kobiety transakcji nie odbiegała znacząco od pozostałej części rynku. Ogółem suma umów kredytowych, w których mieszcżki były stroną, obejmowała 8% całego ruchu pożyczkowego w Starej i 11% w Nowej Warszawie, z kolei procentowy udział w łącznej liczbie spraw wszystkich kategorii sięgał 20% i 13% w obu ośrodkach. Wydaje się to jasno korespondować z danymi pochodzącymi z miast hanzeatyckich oraz wynikami badań przeprowadzonych dla położonego w Niderlandach Północnych niewielkiego miasteczka Edam i otaczającego je regionu De Zeevang, gdzie udział kobiet zarówno po stronie wierzycieli, jak i dłużników wynosił 30%³⁶. Także w czternastowiecznej Gandawie zanotowano 24-procentową obecność mieszcżanek w zapisach pożyczkowych³⁷.

Przy analizach obrotów kredytowych z reguły pojawia się pytanie o sposób wydatkowania pozyskanego kapitału. Niestety źródła nie dostarczają takich bezpośrednich informacji, dlatego też warto korzystać z metod pośrednich, np. porównania z cenami produktów spożywczych bądź dóbr nieruchomości. W przypadku tych ostatnich zaciągane przez kobiety kredyty były zdecydowanie niewystarczające nawet na zakup domu w uboższej części miasta — zarówno *domus*, ogród, jak i ziemia orna w latach 1427—1453 w Starej Warszawie kosztowały przeciętnie 10 kop groszy³⁸. Kwota 2 kop pozwalała natomiast na kupno np. konia, ponad 2 kamieni pieprzu, 1,5 beczki śledzi, 2,5 beczek soli, stogu pszenicy, a także kilkudziesięciu korców żyta lub pszenicy³⁹. Można zatem przypuszczać, że pożyczone środki przeznaczano raczej na bieżącą konsumpcję i zakup towarów wykorzystywanych następnie w drobnym handlu, którego śladów niestety próżno szukać w księgach miejskich.

³⁴ P. Łozowski: *Struktura...*, s. 181.

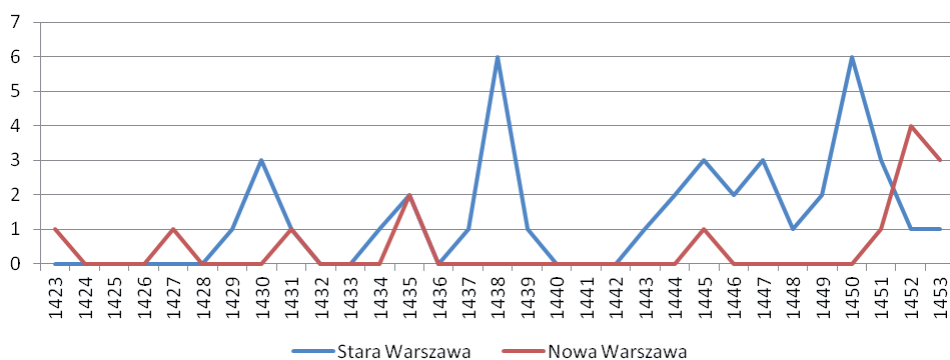
³⁵ Obliczenia własne na podstawie KŁMNW.

³⁶ J.L. van Zanden, J. Zuijderduij, T. de Moor: *Small...*, s. 17. W granicach 20—30% wahał się też udział gdańskich patrycjuszek w całości pobożnych legacji — *vide* P. Łozowski: *O pożytkach z kwantyfikacji w badaniach nad średniowiecznymi testamentami*. RDSG 2012, T. 72, tab. 5 i 6.

³⁷ S. Hutton: *Women...*, s. 86—87.

³⁸ P. Łozowski: *Rynek...*, tab. 2.

³⁹ P. Łozowski: *Struktura...*, tab. 3.



Wykres 5. Liczba zapisów obrotu nieruchomości z udziałem kobiet w Starej i Nowej Warszawie w latach 1423–1453

Źródło: KLMSW; KRMSW; AGAD, SW 527; KLMNW.

Drugą możliwą do zbadania sferą aktywności ekonomicznej mieszkanki Warszawy był rynek nieruchomości. W źródłach odnajdujemy kilkadziesiąt zapisów dotyczących kobiet — 41 w Starej i 14 w Nowej Warszawie, co kolejno stanowiło 28%⁴⁰ i 18% wszystkich umów w tej kategorii. Nieco większy udział mieszczanek w staromiejskim obrocie dobrami nieruchomymi dostrzegamy dopiero w latach 40.⁴¹, a w przypadku Nowego Miasta dekadę później (wykres 5). Dynamika w badanym okresie wyniosła 1,6 oraz 0,5 kontraktu w obu miastach⁴², co dość wyraźnie świadczy o niewielkiej roli odgrywanej przez kobiety w tej dziedzinie życia gospodarczego. Warto pamiętać, że zaobserwowane zjawisko mogło w dużej mierze wynikać również z podejmowania działań rynkowych dotyczących nieruchomości głównie przez kobiety samotne, a ta grupa — jak wiemy z prac demograficznych — stanowiła w miastach epoki preindustrialnej niewielki, kilku-, kilkunastoprocentowy odsetek⁴³. Istotny jest także fakt, że mieszcanki zdecydowanie częściej sprzedawały swe nieruchomości, niż nabywały nowe — w Starej Warszawie różnica była dwukrotna, w Nowej już blisko czterokrotna! Z jednej strony może się to bezpośrednio wiązać z wnioskami płynącymi z obserwacji aktywności kredytowej, gdzie przedstawiona została opinia o słabej kondycji materialnej warszawianek, spośród których tylko niewielka, ale z reguły zamożna część była w stanie dokonać zakupu nieruchomości lub zainwestować gotówkę w rynek pożyczkowy. Natomiast z drugiej strony przewaga kobiet po stronie sprzeda-

⁴⁰ Zbliżony wskaźnik uczestnictwa kobiet w obrocie nieruchomościami odnotowano także w późnośredniowiecznej Gandawie, por. S. Hutton: *Women...*, s. 63.

⁴¹ Wzrost aktywności kobiet w tym okresie przypada na moment ogólnego zwiększenia dynamiki warszawskiego rynku nieruchomości, por. P. Łozowski: *Rynek...*, wykres 1.

⁴² Przeciętnie w Starej Warszawie zawierano 5,2 umowy rocznie, w Nowej Warszawie zaś tylko 2, por. tamże, tab. 1.

⁴³ C. Kuklo: *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*. Warszawa 2009, s. 359.

jących łączy się również z ich trudnym położeniem po śmierci męża, kiedy to dochodziło do działów majątkowych powodujących stopniową pauperyzację. Konieczność spłacenia potomstwa⁴⁴ lub zaległych długów męża wielokrotnie uniemożliwiała wdowom utrzymanie dotychczasowego poziomu życia, niekiedy wymuszając sprzedaż domu powiazaną z przenosinami do innej części miasta.

* * *

Analizy materiału zawartego w warszawskich księgach miejskich umożliwiły wydobyć szeregu charakterystycznych elementów opisujących aktywność gospodarczą kobiet. Wielokierunkowość podejmowanych działań obrazuje zjawisko występowania mieszczanek z obu ośrodków w przeciętnie 20—30% spraw corocznie wpisywanych do akt przez okres ponad 6 lat. Świadczy to nie tylko o stałym, ale i stabilnym poziomie uczestnictwa kobiet w życiu gospodarczym miasta. Wyraźne (ponaddwukrotne) zwiększenie dynamiki poświadczonych kancelaryjnie aktywności kobiet nastąpiło od połowy lat 40. XV stulecia, co bezpośrednio wiązało się z ogólnym ożywieniem życia gospodarczego w Starej Warszawie. Zdecydowana większość mieszczanek (90%) jako strona transakcji występowała zaledwie raz w życiu, jednakże warto podkreślić szeroki zasięg społeczny korzystania z usług kancelarii oraz świadomości znaczenia prawnego, jakie miało słowo pisane.

Aby określić skalę i specyfikę działań ekonomicznych kobiet, wykorzystano blisko 200 zapisów umów kredytowych i kupna-sprzedaży nieruchomości. Badania wykazały pasywny charakter aktywności gospodarczej, wyrażający się — przede wszystkim w gronie kobiet samotnych — brakiem wystarczających środków finansowych do inwestowania w rynek. Mieszkanki obu Warszaw dwukrotnie częściej brały kredyty i sprzedawały nieruchomości, niżli udzielały pożyczek lub kupowały posesje. Dysponowały także kwotami znacznie mniejszymi od przeciętnej wartości umowy zawieranej w mieście, a ich poczynania cechowała również niższa dynamika. Zróżnicowanie w poziomie materialnym mieszczanek obu ośrodków może z jednej strony wyrażać ogromna (dwudziestokrotna) dysproporcja w zanotowanych w księdze obro-

⁴⁴ Szerzej o sytuacji prawnej kobiet w miastach *vide* M. Sędek: *Czy uprawnienia...*, s. 135—147; Tenże: *Instytucje i praktyka prawa chełmińskiego w Warszawie w XV wieku*. W: *Warszawa średniowieczna*. Red. A. Gieysztor. Z. 2. Warszawa 1975, s. 227—237; o podobieństwach i różnicach w położeniu kobiet w systemach panującego na Mazowszu prawa miejskiego i ziemskiego także M. Sędek: *O wzajemnym stosunku prawa ziemskiego i miejskiego na Mazowszu w XV i XVI w.* „Rocznik Mazowiecki” 1974, T. 5, s. 128—131; U. Sowina: *Wdowy i sieroty w świetle prawa w miastach Korony w późnym średniowieczu i wczesnej nowożytności*. W: *Od narodzin do wieku dojrzałego. Dzieci i młodzież w Polsce*. Cz. 1: *Od średniowiecza do wieku XVIII*. Red. M. Dąbrowska, A. Klonder. Warszawa 2002, s. 15—27.

tach, z drugiej zaś — nieco bardziej miarodajny — wskaźnik średniej wartości transakcji, który wynosił 4 kopy w Starej i 2,5 w Nowej Warszawie. Wskazywałoby to na mniejszą zamożność kobiet nowomiejskich w porównaniu z mieszkankami Starego Miasta, lecz warto pamiętać, że jej skala nie była aż tak poważna wśród kobiet z warstw niższych i średnich.

Wyniki przeprowadzonych badań można rozpatrywać na dwóch płaszczyznach. Pierwsza wiąże się z wniknięciem w sytuację panującą w Starej i Nowej Warszawie, a dokładniej — dotyczącą żeńskiej części społeczności obu miast. Daje to sposobność poznania i liczbowego określenia skali i tempa działań ekonomicznych podejmowanych przez mieszcanki oraz wykazania różnic między dwoma ośrodkami. Natomiast druga sfera obejmuje spojrzenie w skali makro, wyraźnie oparte na analizach porównawczych względem innych miast, co wielokrotnie pozwala na zarysowanie pewnych powszechnie funkcjonujących prawidłowości. Jednym z takich elementów była stała obecność kobiet w 15—30% spraw corocznie wpisywanych do akt. Warto zatem szczególnie postulować konieczność kontynuacji badań w innych ośrodkach, umożliwiających systematyczne powiększanie zasobu danych łatwo poddających się komparatyście. Trzeba wyraźnie podkreślić, że bez wystarczającej liczby badań podstawowych wszelkie próby konstruowania ogólnego obrazu sytuacji i procesów gospodarczych będą skazane na niepowodzenie lub co najmniej na niekompletność⁴⁵.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, SW 527.

Źródła drukowane

Księga ławnicza miasta Nowej Warszawy. T. 1: (1416—1485). Wyd. A. Wolff. Warszawa 1960.
Księga radziecka miasta Starej Warszawy. T. 1: (1447—1527). Wyd. A. Wolff. Wrocław—Warszawa—Kraków 1963.

⁴⁵ Szerzej pisał o tym P. Guzowski: *Kryzys feudalizmu czy kryzys historiografii?* RDSG 2008, T. 68, s. 173—193.

Księgi lawnicze miasta Starej Warszawy z XV w. T. 1: Księga nr 525 z lat 1427—1453. Wyd. S. Ehrenkreutz. Warszawa 1916.

Opracowania

- Bartoszewicz A.: *Kobieta w małym mieście późnego średniowiecza (w świetle ksiąg miejskich Sieradza, Szadka, Warty i Łodzi)*. „Rocznik Łódzki” 1996, T. 43.
- Bartoszewicz A.: *Kobieta w mieście polskim późnego średniowiecza*. W: *Gospodarka, społeczeństwo, kultura. Studia ofiarowane pani profesor Marii Boguckiej*. Red. A. Karpiński, E. Opaliński, T. Wiślicz. Warszawa 2010.
- Bogucka M.: *Women and Credit Operations in Polish Towns in Early Modern Times (XVIth—XVIIth Centuries)*. „Journal of European Economic History” 2003, no 3 (32).
- Czaja R., Kardasz C.: *Obrót nieruchomościami i kupno renty w miastach pruskich w XIV—XV w.* W: *Obrót nieruchomościami na ziemiach polskich od średniowiecza do XXI wieku*. Red. F. Kusiak. Poznań 2008.
- Gilewska-Dubis J.: *Kobieta w średniowiecznej Polsce w historiografii polskiej od połowy XIX do przełomu XX i XXI wieku. Zarys problematyki*. W: *Oczekiwania kobiet i wobec kobiet. Stereotypy i wzorce kobiecości w kulturze europejskiej i amerykańskiej*. Red. B. Płonka-Syroka, J. Radziszewska, A. Szlagowska. Warszawa 2007.
- Goliński M.: *Kobiety w lombardzie (na przykładzie Wrocławia w poł. XV w.)*. W: *Miasto czyni wolnym: 790 lat lokacji Opola (ok. 1217—2007)*. Red. A. Pobóg-Lenartowicz. Opole 2008.
- Guzowski P.: *Kryzys feudalizmu czy kryzys historiografii?* „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2008, T. 68.
- Hanawalt B.A.: *The Wealth of Wives. Women, Law, and Economy in Late Medieval London*. New York 2007.
- Honeyman K., Goodman J.: *Women's Work, Gender Conflict, and Labour Markets in Europe, 1500—1800*. „The Economic History Review” 1991, no 4 (44).
- Howell M.C.: *The Marriage Exchange: Property, Social Place, and Gender in Cities of Low Countries, 1300—1550*. Chicago 1998.
- Hutton S.: *Women and Economic Activities in Late Medieval Ghent*. New York 2011.
- Jacobsen G.: *Women's Work and Women's Role: Ideology and Reality in Danish Urban Society, 1300—1500*. „Scandinavian Economic History Review” 1983, no 1 (31).
- Kardasz C.: *Rynek kredytu pieniężnego w miastach południowego pobrzeża Bałtyku w późnym średniowieczu (Greifswald, Gdańsk, Elbląg, Toruń, Rewel)*. Toruń 2013.
- Koczarska M.: *Geneza, znaczenie i program dalszych badań nad kobietą i rodziną w średniowieczu i nowożytności*. W: *Kobieta i rodzina w średniowieczu i na progu czasów nowożytnych*. Red. Z.H. Nowak, A. Radziwiński. Toruń 1998.
- Koczorowska-Pielińska E.: *Liczebność i specjalizacja rzemiosła w Starej i Nowej Warszawie w latach 1417—1526*. „Rocznik Warszawski” 1972, T. 11.
- Kukło C.: *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*. Warszawa 2009.
- Lesiński B.: *Stanowisko kobiety w polskim prawie ziemskim do połowy XV wieku*. Wrocław 1956.
- Łozowski P.: *Aktywność gospodarcza kupców i rzemieślników w Starej Warszawie pierwszej połowy XV stulecia*. „Almanach Warszawy” 2015, T. 8.

- Łozowski P.: *O pożytkach z kwantyfikacji w badaniach nad średniowiecznymi testamentami*. „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2012, T. 72.
- Łozowski P.: *Rynek nieruchomości w Starej Warszawie w latach 1427—1453*. „Klio” 2017, T. 39, nr 4.
- Łozowski P.: *Stan badań nad kobietami w miastach późnośredniowiecznych na ziemiach polskich*. „Przeszłość Demograficzna Polski” 2015, nr 1 (37).
- Łozowski P.: *Struktura rynku kredytowego Starej Warszawy w pierwszej połowie XV stulecia*. „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2016, T. 76.
- Mikulski K.: *Przestrzeń i społeczeństwo Torunia od końca XIV do początku XVIII wieku*. Toruń 1999.
- Pelner-Cosman M.: *Women at Work in Medieval Europe*. New York 2000.
- Pobóg-Lenartowicz A., Przybyłowicz O.M.: *Refleksje nad badaniami na temat kobiet w średniowiecznej Polsce. Dyskusja wokół przyszłej syntezy*. Red. K.A. Makowski. Poznań 2014.
- Rubin M.: *A Decade of Studying Medieval Women 1987—1997*. “History Workshop Journal” 1998, no 46.
- Rutkowski A.: *Kredyt żydowski na rynku lokalnym Warszawy w pierwszej połowie XV wieku*. „Przegląd Historyczny” 1979, nr 2 (70).
- Samsonowicz H.: *Kobiety w miastach późnego średniowiecza*. W: *Polska w świecie. Szkice z dziejów kultury polskiej*. Red. J. Dowiat. Warszawa 1972.
- Sędek M.: *Czy uprawnienia majątkowe kobiet w Starej Warszawie odpowiadały zasadom prawa chełmińskiego*. W: *Warszawa średniowieczna*. Red. A. Gieysztor. Z. 1. Warszawa 1972.
- Sędek M.: *Instytucje i praktyka prawa chełmińskiego w Warszawie w XV wieku*. W: *Warszawa średniowieczna*. Red. A. Gieysztor. Z. 2. Warszawa 1975.
- Sędek M.: *O wzajemnym stosunku prawa ziemskiego i miejskiego na Mazowszu w XV i XVI w.* „Rocznik Mazowiecki” 1974, T. 5.
- Słoń M.: *Miasta podwójne i wielokrotne w średniowiecznej Europie*. Wrocław 2010.
- Sowina U.: *Kobieta w przestrzeni miejskiej w Polsce późnego średniowiecza i początków nowożytności. Niektóre problemy badawcze*. W: *Przełomy w historii. XVI Powszechny Zjazd Historyków Polskich, Wrocław, 15—18 września 1999 r. Pamiętniki*. T. 3. Cz. 4. Toruń 2001.
- Sowina U.: *Wdowy i sieroty w świetle prawa w miastach Korony w późnym średniowieczu i wczesnej nowożytności*. W: *Od narodzin do wieku dojrzałego. Dzieci i młodzież w Polsce*. Cz. 1: *Od średniowiecza do wieku XVIII*. Red. M. Dąbrowska, A. Klonder. Warszawa 2002.
- Szaniawska W.: *Mieszkańcy Warszawy w latach 1525—1665*. „Rocznik Warszawski” 1966, T. 7.
- Szymczakowa A.: *Pozycja kobiety w średniowiecznej Polsce*. W: *Kobiety o kobietach. Studia i szkice. Średniowiecze i czasy nowożytne*. Red. W. Zawitkowska. Rzeszów 2010.
- Weisner M.: *Working Women in Renaissance Germany*. New Brunswick 1986.
- William J.C.: *Women and Credit in the Middle Ages: Problems and Directions*. “Journal of European Economic History” 1988, no 1 (17).
- Women and Wealth in Late Medieval Europe*. Ed. T. Earenfight. New York 2010.
- Zanden J.L. van, Zuijderduij J., Moor T. de: *Small is Beautiful: the Efficiency of Credit Markets in the Late Medieval Holland*. “European Review of Economic History” 2012, Vol. 16.

*Piotr Łozowski***Economic Activity of Women in Old and New Warsaw
in the First Half of the 15th Century**

Summary

The article aims at delineating the scale and level of economic activity of the female residents of the Old and New Warsaw in the first half of the 15th century. The primary sources for this research project comprise of the oldest books of lay judges and excerpts from the records of the council, which allowed to isolate a group of 470 entries concerning women. In the studied period, an increase in the economic activity of the townswomen could be observed; they figured in roughly 20—30% of the cases, which corresponds with the numbers observed in other late-medieval towns and cities. The vast majority of the townswomen (90%) were involved as an active party in a transaction only once in their lives, but what should be underscored is the wide range of people who used the services of legal offices and the high awareness of the power of the written word in legal matters. The research showed a passive character of the economic activity, manifesting primarily in the lack of sufficient funding to invest in the market. Women were twice as much more likely to take out loans and sell properties than they were to give out loans or buy properties. Their funds were also significantly lower from the average sums figuring in contracts signed within the city, and their actions were much less dynamic. The difference in the material circumstances of townswomen can be seen, on the one hand, in the enormous (twentyfold) disproportion of the registered revenues and, on the other hand, in the index of average value of the transaction, which amounted to four three-score in Old Warsaw and two and a half three-score in New Warsaw. Any substantial attempt at a comparative study is, however, significantly hindered by the lack of similar study regarding other cities of the Duchy of Masovia or the Kingdom of Poland.

*Piotr Łozowski***Wirtschaftliche Aktivität der Frauen im Alten und Neuen Warschau
in der ersten Hälfte des 15. Jhs**

Zusammenfassung

Der Beitrag konzentriert sich darauf, den Ausmaß von der wirtschaftlichen Aktivität der Einwohnerinnen des Alten und Neues Warschau in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts zu charakterisieren. Als Hauptquelle benutzte der Verfasser die ältesten Schöffebücher und Fragmente der Akten von dem Altstadttrat, wo eine Gruppe von insgesamt 470 Eintragungen, in denen Frauen auftreten, festgestellt wurde. In der zu erforschten Periode beobachtete man ständige Zunahme der Aktivität von den Bürgerinnen, welche durchschnittlich in 20—30% aller in die Akten eingetragenen Sachen erschienen, was mit der Situation in anderen spätmittelalterlichen Städten deutlich übereinstimmt. Die merkliche Mehrheit der Bürgerinnen (90%) trat als eine Geschäftspartei zwar lediglich einmal im Leben auf, es ist aber beachtenswert, dass die Inanspruchnahme der Kanzleileistungen für damalige Gesellschaft, die sich schriftliches Wort zu schätzen wussten, von großer Tragweite war. Die Forschungen bestätigten den passiven Charakter der wirtschaftlichen Aktivität, dessen Ursache vor allem fehlende Finanzmittel für Marktinvestierung waren. Die Frauen nahmen Kredite doppelt so häufig auf, als sie Darlehen

gewährten oder Immobilien kauften. Sie verfügten auch über erheblich kleinere Beträge vom Durchschnittswert des in ihrer Stadt abgeschlossenen Vertrags und ihre Unternehmen zeichneten sich durch kleinere Dynamik aus. Von unterschiedlicher materieller Situation der Bürgerinnen in den beiden Städten zeugen einerseits riesige (zwanzigfache) Disproportion in dem im Umsatzbuch verzeichneten Umsatz und andererseits der Mittelwertindex des Geschäfts, der 4 Schock im Alten und 2,5 Schock im Neuen Warschau betrug. Alle eventuellen komparatistischen Versuche waren wegen fehlender ähnlicher Forschungen, die andere Städte des Herzogtums Masowien oder des Königsreichs Polen umfassen würden, erschwert.